
■ MARCIN MICHALSKI

LITERATURA NIEMAL NIEOBECNA – POLSKIE PRZEKŁADY WSPÓŁCZESNYCH POWIEŚCI ARABSKICH

O świecie arabskim w kontekście zagadnień „medialnych” – polityki, ropy, terroryzmu itd. – przeciętny Polak, nawet nieczytający książek, słyszy niemal ze wszystkich stron („niemal”, bo na przykład nie ze strony arabskiej). Całkiem inną kwestią jest stan wiedzy przeciętnego Polaka, nawet czytającego książki, o arabskiej literaturze i Arabów portrecie własnym w niej zawartym. Biorąc pod uwagę to, że Arabowie, z którymi Europa sąsiaduje o miedzę, więcej wiedzą o literaturze europejskiej (nie polskiej, niestety) niż Europa (a Polska w szczególności) o literaturze arabskiej, warto postawić pytanie, czego polski czytelnik może dowiedzieć się o świecie arabskim z książek dostępnych w jego języku, napisanych przez – i często przede wszystkim dla – Arabów. Mam tu na myśli dzieła powieściowe, to one bowiem w odróżnieniu od poezji, dramatu lub nawet opowiadań trafiają do rąk – a dzięki przyswajalności większej niż na przykład poezja również do przekonania – najliczniejszych czytelników, i to głównie powieści (obok opowiadań) przedstawiają czytelnikowi realistyczny (mniej lub bardziej), nie tak subiektywny jak w poezji, obraz życia w nieznanym mu świecie. Warto więc zapytać, co może znaleźć polski czytelnik szukający współczesnej, tj. powstałej w XX i XXI wieku, powieści arabskiej¹.

¹ Niniejszy tekst, stanowiący rozwinięcie jednej z sekcji opracowania sporządzonego dla NextPage Foundation (Michalski 2009), nie dotyczy – bardzo zresztą nielicznych – przekładów fragmentów powieści publikowanych w czasopiśmie, zbiorach i opracowaniach naukowych.

Współczesna powieść arabska nie jest tu rozumiana jako powieść powstała w krajach arabskich², lecz w języku arabskim. Należałoby zatem rozpocząć od wyjaśnienia, o jaki język arabski chodzi. Jest to arabski język standardowy, zwany także literackim, który jest jeden i taki sam we wszystkich krajach arabskich. Język ten stosowany jest w prasie, telewizji, wystąpieniach oficjalnych, szkolnictwie, religii i literaturze. W odróżnieniu od niego arabskie dialekty, które różnią się nie tylko w poszczególnych krajach, lecz także miastach, a nawet dzielnicach, używane są w nieoficjalnych, niepublicznych sytuacjach komunikacyjnych, a w literaturze pisanej pojawiają się rzadko (głównie w sztukach teatralnych). Standardowy (literacki) język arabski jest językiem urzędowym w krajach arabskich. Ponieważ do krajów arabskich wielu niespecjalistów mylnie zalicza na przykład Turcję, Afganistan lub Iran, warto tu wyliczyć wszystkie kraje arabskie. Są to, przesuując się ze wschodu na zachód: Oman, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Jemen, Dżibuti, Arabia Saudyjska, Katar, Bahrajn, Kuwejt, Irak, Syria, Jordania, Autonomia Palestyńska, Egipt, Sudan, Libia, Tunezja, Algieria, Maroko i Mauretania. Ponadto arabski jest jednym z języków urzędowych w Izraelu, Somalii, Czadzie, Saharze Zachodniej, Erytrei i na Komorach. Jest to zatem język o statusie oficjalnym w dwudziestu pięciu krajach – pod tym względem ustępuje tylko angielskiemu i francuskiemu. Pod względem liczby użytkowników – około 280 milionów – arabski zajmuje czwarte miejsce w świecie. Nie będzie więc przesadą stwierdzenie, że literatury w nim tworzonej nie należy lekceważyć.

Rys statystyczny

Przed przystąpieniem do omówienia przekładów współczesnej powieści arabskiej warto przedstawić ogólnie sytuację przekładową w Polsce, by pokazać kontekst, w jakim osadzone są tłumaczenia z języka arabskiego. W ostatnich latach w Polsce wydaje się co roku około 20000 tytułów; na przykład w 2007 było to 21810 tytułów, w tym 3909 tytułów z literatury pięknej dla dorosłych i 1425 dla dzieci. W tymże roku wydano 6697 ty-

² W taki szerszy sposób literatura arabska jest rozumiana na przykład w: Bielawski i in. (1989), gdzie obejmuje ona także literaturę tworzoną w języku francuskim. Ponadto istnieje m.in. literatura arabska pisana po angielsku (reprezentowana na przykład przez tłumaczoną na polski Ahdaf Soueif) i hebrajsku (którą w Polsce reprezentuje Said Kaszua, właściwie Sajjid Kaszu [Sayyid Qašū]).

tułów tłumaczonych z innych języków, z czego literaturę piękną dla dorosłych reprezentowało 1659 tytułów. Tłumaczenia stanowiły ponad 21 procent wszystkich wydanych tytułów (RKP 2007).

W latach 1944–2004 przetłumaczono łącznie 97 667 tytułów, z czego 39578 z literatury pięknej (dane z RWL 2005: 93). Jeśli chodzi o języki oryginalne, to na przykład w 2007 roku przełożono z literatury pięknej 1120 tytułów powstałych oryginalnie w języku angielskim, 108 w niemieckim, 108 we francuskim, 35 we włoskim, 53 w hiszpańskim i 42 w rosyjskim (RKP 2007). W tym roku ukazały się zaledwie dwa tytuły przetłumaczone z języka arabskiego (jedna powieść współczesna i jedno średniowieczne dzieło historyczne). Dysproporcja taka – lub jeszcze mniej korzystna dla arabskiego – zaznacza się też w innych latach.

Jak wyglądają przekłady z języka arabskiego na tle innych języków orientalnych? W latach 1942–1999 wydano łącznie 337 przekładów książkowych z literatur orientalnych. Tendencja jest rosnąca: od 40 tytułów w dekadzie 1950–1959 do 114 tytułów w dekadzie 1990–1999 (za: Szymańska 2000: 102). Wśród języków orientalnych język arabski zajmuje pierwsze miejsce pod względem liczby tytułów przekładanych na język polski po 1945 roku. W okresie 1942–1999 przetłumaczono z arabskiego 67 książek (na 337 przekładów z języków orientalnych), następne w kolejności są języki: japoński (52 tytuły) i chiński (43 tytuły) (Szymańska 2000: 103). Mowa tu o przekładach literatury współczesnej i klasycznej, poezji i prozy.

Z zebranych przeze mnie danych wynika, że jeśli chodzi o literaturę współczesną tłumaczoną z języka arabskiego (prozę i poezję³), między 1945 a 2009 rokiem ukazało się w formie książkowej (nie licząc wznowień): pięć zbiorów opowiadań, dziesięć tomików poezji, jedno dłuższe opowiadanie, jeden zbiór łączący poezje i krótkie formy prozą oraz osiemnaście powieści – łącznie trzydzieści pięć tytułów. Nas interesować będzie tutaj owe osiemnaście powieści. Na pewno nie jest to wiele. Optymista zauważy jednak, że przez ostatnie dziesięć lat (czyli od przełomowego 1990 roku) otrzymaliśmy w Polsce więcej edycji powieści arabskich (trzyście, w tym jedno wznowienie) niż całej prozy współczesnej, tj. licząc powieści razem z opowiadaniem, w ciągu czterdziestu czterech lat od 1945 do 1989 roku (dziesięć książek)! W ostatnich pięciu latach (od 2005 do marca 2009) wydano aż siedem przekładów powieści arabskiej, z tego trzy tytuły na początku 2009 roku. Taka tendencja pozwala chyba patrzeć z op-

³ O ile mi wiadomo, nie ukazało się w tym czasie żadne książkowe wydanie przekładu arabskiego dramatu.

tymizmem w przyszłość. Należy tu jeszcze dodać, że Polska jest jedynym krajem środkowoeuropejskim spośród czterech (Polska, Węgry, Serbia, Bułgaria) badanych w tym zakresie, w którym po upadku systemu socjalistycznego (z pobudek ideologicznych utrzymującego żywsze kontakty ze światem arabskim) liczba przekładów z arabskiego wzrosła, a nie zmalała (TBA 2009: 5).

Najwięcej powieści arabskich wydał Państwowy Instytut Wydawniczy: siedem tytułów (z czego jeden wydany dwukrotnie), a po nim Dialog, będący od 1992 roku potentatem publikacji z literatur orientalnych: cztery tytuły. W 2009 roku dwie powieści arabskie opublikowało wydawnictwo Smak Słowa. Pozostałe oficyny wydawały pojedyncze tytuły. Niektóre książki ukazały się w ramach serii. Trzy powieści Nadżiba Mahfuz: drugie wydanie *Opowieści starego Kairu*, *Złodziej i psy* oraz *Kamal. Opowieści starego Kairu*, opublikowano w PIW-owskiej serii „80 światów”. Wydawnictwo Dialog w serii „Skarby Orientu” wydało powieści *Kochany Panie Kawabato*, *Wzgórze Apollina* i *Uliczki starego Tunisu* jako element „Mémoires de la Méditerranée”, serii ukazujących się w kilku językach Europy. Smak Słowa dwiema wydanymi w 2009 roku arabskimi powieściami: *Złoty rydwan* i *Namiot Fatimy*, rozpoczyna „Serię z przyprawami”, w której prezentowana ma być literatura piękna z różnych stron świata.

Jeśli chodzi o narodowości tłumaczonych powieściopisarzy, pod tym względem przodują Egipcjanie (dziewięciu autorów, czternaście tytułów, w tym jeden wydany dwukrotnie). Ta uderzająca przewaga autorów egipskich świadczy o tradycyjnie centralnej roli kulturowej tego kraju w świecie arabskim, ale także o upodobaniach tłumaczy i wydawców. Po Egipcie drugie miejsce zajmuje Liban (dwa tytuły różnych autorów), a po nim Syria, Palestyna i Tunezja (po jednym tytule). Daje się tutaj zauważyć wyraźna dysproporcja: czytelnik polski nie przeczyta w swoim języku ani jednej powieści napisanej przez Saudyjczyka, Marokańczyka, Algierczyka, Sudańczyka itd., a przecież nie jest tak, że nie piszą oni książek. Warto podkreślić, że wśród autorów powieści arabskich tłumaczonych na język polski są cztery kobiety: Ghada as Samman (Syria), Hanan asz-Szajch (Liban), Salwa Bakr i Miral at-Tahawi (obie z Egiptu). Co do przedziałów czasowych powstania tłumaczonych dzieł, dwie spośród osiemnastu powieści ukazały się w oryginale przed II wojną światową (*Dom nie spełnionych marzeń* Taufika al-Hakima i *Księga dni* TaHY Husajna). Pozostałe opublikowano po 1945 roku, z czego pięć wydanych w latach 1990–2000 uznać można za względne nowości, a jedną wydaną po 2000 roku – za świeży import.

Spośród osiemnastu tytułów najwięcej – sześć – przełożyła Jolanta Kozłowska. Wyprzedza ona tłumaczkę czterech tytułów, Hannę Jankowską, *notabene* autorkę przekładów wielu innych książek, na przykład *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego* Samuela Huntingtona czy *Szkice niepopularne* Bertranda Russella. Po dwie powieści przełożyli Jacek Stępiński i Izabela Szybilska-Fiedorowicz. Pozostałe utwory powieściowe rozkładają się po jednym na tłumacza.

Jak można się domyślić, wielu tłumaczy powieści napisanych w języku arabskim było lub jest związanych ze środowiskiem akademickim (chodzi tu w pierwszym rzędzie, choć nie wyłącznie, o arabistów: Józefa Bielawskiego, Janusz Daneckiego, Jolanę Kozłowską, Ewę Machut-Mendecką). Warto również zauważyć, że obok tłumaczy starszego pokolenia, w tym już nieżyjącego Józefa Bielawskiego (zmarłego w 1997 roku), pojawili się młodzi tłumacze, a ściślej, tłumaczki: Agnieszka Piotrowska i Izabela Szybilska-Fiedorowicz.

Przegląd przekładów powieści arabskiej

Odpowiedź na pytanie, jakie powieści arabskie tłumaczy się na polski, zacząć można słowami Marka Dziekana, osoby najlepiej zorientowanej w bibliografii przekładów literatury arabskiej na nasz język:

W Polsce nigdy nie istniała żadna koordynacja działalności przekładowej z literatury arabskiej, w związku z tym można stwierdzić, że dorobek ten ma w znacznej mierze charakter przypadkowy i jest efektem osobistych zainteresowań poszczególnych tłumaczy, które często są bezpośrednio związane z aktualnym tematem badań naukowych (Dziekan 2008: 288).

Czy tematyka osiemnastu przełożonych na polski powieści arabskich poddaje się jakiemuś uogólnieniu? Można wprawdzie zauważyć, że niektóre z tych książek mają charakter wspomnieniowy, że powtarza się w nich motyw surowego ojca lub wojny (głównie w Libanie), że jest tam mowa o sytuacji kobiety w krajach arabskich, że pojawia się krytyka systemu politycznego. Dokonywanie uogólnień w odniesieniu do tak niewielkiego, a zróżnicowanego zbioru to jednak zadanie dość ryzykowne. Z tego względu chciałbym tylko pokrótce omówić poszczególne powieści, nie oceniając ani oryginałów, ani ich przekładów (bo w tak krótkim tekście jest to niemożliwe). Chodzi mi jedynie o naszkicowanie ich problematyki,

co pozwoli spojrzeć z lotu ptaka na arabską literaturę powieściową dostępną w polskim przekładzie w formie książkowej.

Pierwsze książkowe tłumaczenia współczesnej powieści arabskiej ukazały się w roku 1982 – dość późno, ale od razu trzy – i rok ten można uznać za początek historii polskich przekładów współczesnej powieści arabskiej⁴. Dwa z tych dzieł powieściowych przełożonych na polski stanowią niewątpliwie „przedwojenną klasykę”. Jedno z nich to społeczno-obyczajowa, wyraźnie autobiograficzna powieść Taufika al-Hakima *Dom nie spełnionych marzeń*, traktująca o życiu i problemach kairskiej rodziny na tle rozpoczynającego się egipskiego powstania przeciw Brytyjczykom z 1919 roku. Książka zawiera rozważania nad narodem egipskim, którego autor broni między innymi ustami francuskiego archeologa, stawiając tezę o solidarności ludu egipskiego przekraczającej podziały społeczne oraz o gotowości poświęceń za kraj: główni bohaterowie w trakcie powstania trafiają na pewien czas do aresztu. Przy okazji powieść ukazuje wiele elementów egipskiej kultury miejskiej i wiejskiej.

Drugą przedwojenną powieścią przetłumaczoną na język polski w 1982 roku, zawierającą jeszcze wyraźniejsze odwołania autobiograficzne, jest *Księga dni* Tahy Husajna (wydanie polskie obejmuje dwie z trzech jej ksiąg), autora, który mimo problemów ze wzrokiem – od małości dotknięty był ślepotą – osiągnął rangę cenionego do dziś w całym świecie arabskim autorytetu i wielkiego uczonego. *Księga dni* to ujęte w literacką formę wspomnienia autora z okresu dzieciństwa w prowincjonalnym miasteczku, gdzie uczęszczał do szkoły koranicznej (księga I), z lat nauki na kairskim uniwersytecie al-Azhar, wypełnionych dyskusjami z szajchami i wewnętrznym sprzeciwem wobec metod stosowanych na uczelni, z lat nauki na uniwersytecie państwowym (księga II), a także z pobytu naukowego na Sorbonie, gdzie główny bohater uzyskał doktorat przed powrotem do Egiptu (księga III).

Tenże rok przyniósł polski przekład powieści Nadżiba Mahfuza *Hamida z zaułka Midakk*, opowiadającej o losach mieszkańców ubogiej kairskiej dzielnicy w trakcie II wojny światowej. W Kairze stacjonują wówczas Anglicy, a biedni mieszkańcy na różne, nie zawsze uczciwe sposoby usiłują zarabiać na życie, na przykład produkując kaleki tak jak „doktor”

⁴ W 1980 roku Państwowy Instytut Wydawniczy wydał w formie książkowej dzieło egipskiego pisarza Jusufa Idrisa (Jūsuf Idrīs, 1927–1991) zatytułowane (w polskim przekładzie Janusza Daneckiego) *Egipski erotyk* (Qā' al-madīna: 1964), będące właściwie nowelą, dłuższym opowiadaniem, dlatego nie zostanie tu omówione.

Zajta, który preparuje kalectwa przyszłym żebrakom. Życie w zaułku jest „monotonne i jednostajne, zakłócone czasem zniknięciem dziewczyny lub uwięzieniem któregoś z mieszkańców”. Tytułowa Hamida to lokalna piękność, która marzy o lepszym życiu, lecz ostatecznie stacza się ku prostytucji i staje się przyczyną śmierci jednego ze swych adoratorów.

W roku 1984 ukazała się powieść syryjskiej pisarki Ghady as Samman (właściwie: as-Samman) *Koszmary Bejrutu*, zawierająca zanotowane na gorąco obserwacje z okropności wojny domowej w Libanie w latach 1975–1976, której autorka doświadczyła na własnej skórze w Bejrucie. Książka składa się z obrazów-koszmarów, w których reporterskim stylem połączonym z poetyką snu przedstawiono bezsens destrukcyjnej wojny i bezsilność człowieka, zwłaszcza kobiety, duszy twórczej, wrażliwej na poezję, wobec świata rządzonego przez snajperów. Powieść, pełna frapujących spostrzeżeń i daleka od naiwnego obrazu wojny, jest też w pewnym sensie tekstem rozrachunkowym, narratorka zapytuje bowiem, czy rewolucja, do której wzywała przed wojną, jest możliwa bez rozlewu krwi.

Po czterech latach, w 1988 roku, ukazał się przekład powieści Palestyńczyka Emila Habibiego *Niezwykłe okoliczności zniknięcia niejakiego Saida Abu an-Nahsa z rodu Optysymistów*. Książka przedstawia losy „szczęśliwego pechowca” (imię Said oznacza Szczęśny) w Palestynie okupowanej po 1948 roku przez Izrael. Said decyduje się nielegalnie powrócić do ojczyzny i prowadzić życie kolaboranta, doświadczając coraz to nowych upokorzeń i porażek w miłości. Złudnej pociechy szuka w wierze w „złotą rybkę” i w spotkaniach z kosmitami, którzy nawiedzają go w utraconej Hajfie. Przeplatając ironię z krytyką i groteskę z realizmem, autor w jaszkrawy sposób odmalowuje trudy i absurdy rzeczywistości okupacyjnej.

Rok 1989 przynosi polski przekład pierwszego tomu wielkiej realistycznej trylogii kairskiej Nadżiba Mahfuzy (polski tytuł tomu: *Opowieści starego Kairu*). Autor, który w 1988 roku jako jedyny pisarz arabski otrzymał literacką Nagrodę Nobla, przedstawia dzieje Egiptu w latach 1917–1919 (czyli do wybuchu powstania Sada Zaghlula) na tle codzienności Kairu. Ta obszerna (ponad 400 stron) książka, jedno z najbardziej znanych dzieł Mahfuzy, pozwala czytelnikowi zapoznać się z życiem ówczesnych kairczyków na przykładzie rodziny, której głową jest As-Sajjid Abd al-Dżawwad, despota narzucający domownikom surowe zasady, a wśród znajomych hulaka i rozpustnik. Jego potulna żona Amina zamknięta jest w domu jak w więzieniu i by pójść do meczetu, musi wymykać się stamtąd potajemnie. Dopiero dorastanie dzieci wprowadza zmiany: Amina może

opuszczać dom i odwiedzać córkę, która wyszła za mąż, a synowie wchodzi w konflikt z ojcem. Jasin nie stroni od skandali obyczajowych, Fahmi miesza się w politykę niepodległościową i ginie. Los nie jest już tak przychylny dla As-Sajjida, który przy jakiejś okazji zostaje przez Anglików zmuszony nawet do pracy fizycznej.

W 1990 roku ukazało się polskie wydanie powieści historycznej Gamała al-Ghitaniego *Barakat*. Tytułowy bohater, az-Zajni Barakat, postać autentyczna, sprawuje w mameluckim Kairze na początku XVI wieku funkcję *muhtasiba*, wysokiego urzędnika odpowiedzialnego za prawidłowość miar i wag, handlu, a także dobrych obyczajów. W atmosferze podstępności i wszechwładzy biurokracji, wśród wewnętrznych rozgrywek służb specjalnych, Barakat próbuje wprowadzić prospołeczne reformy, lecz ostatecznie zawiera pakt o władzy z rywalem reprezentującym aparat śledczy. Tymczasem z zewnątrz nadciąga wróg – Turcy osmańscy. Ważnym punktem powieści, w której można odczytać aluzje do współczesnego Egiptu, jest zgromadzenie „naczelników szpiegów” i sporządzony przy tej okazji traktat o rządzeniu masami („Jak tajny agent ma być przez ludzi kochany?”, „Jak osiągnąć poznanie Prawdy?”, „Jak czynić sytuację sobie poddaną?”).

Po roku 1990 kryzys polityczny i finansowy odbił się wyraźnie na tłumaczeniach z arabskiego. Wyszły co prawda (nakładem własnym tłumaczki Barbary Michalak) krótkie opowiadania kuwejckiej pisarki Laili al-Usman (*Kobieta w matni*, Kraków, 1991), lecz powieść arabska była nieobecna na polskim rynku aż do 1996 roku, kiedy ukazała się książka Hanan asz-Szajch *Kobiety z piasku i mirry*. Powieść ta przedstawia cztery kobiety (Libankę, dwie Saudyjki i Amerykankę) żyjące na Bliskim Wschodzie, o różnej osobowości i problemach, zarysowując z ich perspektywy sytuację kobiet w „pustynnym kraju”, podział na męskie i kobiece sfery życia, zakazy seksualne i ograniczenia innego rodzaju, na przykład aranżowane małżeństwa. Obok pojawiają się uczucia lesbijskie, elementy buntu i walki o własne cele.

Lata 1998, 2000 i 2001 przynoszą po jednym tytule z serii „Mémoires de la Méditerranée” wydawanej przez Dialog. Otwiera ją w 1998 roku tłumaczenie książki Libańczyka Raszida ad-Daifa *Kochany Panie Kawabato*. Jest to mocno autobiograficzna powieść o współczesnym Libanie, w tym o wydarzeniach wojny domowej 1975 roku. Tytułowy Kawabata to japoński pisarz Yasunari Kawabata, do którego narrator zwraca się w listach, będących właściwie rozmowami z samym sobą, snując refleksje o Libanie

i Arabach, wspominając nie zawsze słodkie dzieciństwo spędzone w maronickim miasteczku na północy Libanu, gdzie obowiązywała surowa dyscyplina i zemsta rodowa, oraz młodość w Bejrucie, gdzie zetknął się z ateizmem, socjalizmem i palestyńskim ruchem oporu, z ideą równości bez podziałów religijnych, i przeszedł inicjację seksualną. Z powieści przebija rozgoryczenie tragiczną historią Libanu, rozczarowanie ideami i głębokie współczucie dla cierpiących.

W 1999 roku ukazała się w Polsce krótka powieść egipskiego pisarza Jahji at-Tahira Abd Allaha *Naszyjnik i bransolety*. Akcja rozgrywa się między latami dwudziestymi a czterdziestymi we wsi w Górnym Egipcie w okolicy starożytnego Luksoru i Karnaku. Nad Nilem toczy się trudne życie ubogiej wiejskiej rodziny: ojciec jest przykuty chorobą do łóżka, syn Mustafa pracuje w Sudanie i Palestynie (gdzie morduje i okrada Anglików), córkę Fahimę jej sfrustrowany własną impotencją mąż wyrzuca z domu, po tym jak dała się zapłodnić w wyniku magicznych praktyk w starożytnej świątyni. Życie na wsi jest nie tylko trudne, lecz i okrutne: były mąż Fahimy podpala siebie i drugą żonę, a nieślubna córka Fahimy zostaje zgwałcona. Mustafa, wściekły z powodu ataku na swoją (!) cześć, usiłuje ustalić ojcostwo torturami: na wpół grzebie siostrzenicę żywcem, w końcu bezwolnie akceptuje jej śmierć z ręki odrzuconego zalotnika.

Wydane w 2000 roku *Wzgórze Apollina* składa się z dziewięciu odśłon wspomnieniowych, mocno intertekstualnych (obecne są wątki kultury chrześcijańskiej, muzułmańskiej, historia, polityka). W powieści tej, jak w innych dziełach Edwarda Al-Charrata, jednego z najwybitniejszych pisarzy egipskich, dochodzi do głosu koptyjskie pochodzenie autora. *Wzgórze Apollina* to reminiscencje z dzieciństwa spędzonego w latach trzydziestych i czterdziestych we wsi położonej w Delcie Nilu, w atmosferze naładowanej zmysłowością, zapachami, erotyzmem, kobiecością. Z perspektywy wrażliwego chłopca przedstawiono tu obrazy z życia mieszkańców wioski, ich radości i koszmary, w tym śmierć, zabójstwa, męczeństwo, duchy i demony, wizje i objawienia.

Kolejna powieść arabska to wydane w 2001 roku *Uliczki starego Tunisu* Hasana Nasra. Książka opowiada o powrocie do starej, chylącej się ku upadkowi dzielnicy Tunisu, której domy przegrywają z „tandetą i zarazem nowoczesnością”. Wędrowki bohatera, Murtady, po jej ulicach są pretekstem do przywołania wspomnień z trudnego dzieciństwa spędzonego w przymusowym odłączeniu od matki, z dojrzewania naznaczonego doświadczeniami sufizmu, mistyki, ekstatycznych obrzędów i ruchu niepodległościowego,

oraz do snucia rozważań o niemożności powrotu. Murtada chciałby wskrzesić przeszłość, wyremontować dom rodzinny, ale krewni nie widzą w tym sensu. Ostatecznie bohater zostaje na wpół symbolicznie uwięziony pod gruzami domu rodzinnego, bezsilnie buntując się przeciwko przemijaniu.

Po roku 2001 następuje wyraźna przerwa w publikacjach arabskich powieści po polsku. W 2005 roku ukazuje się tylko wznowienie *Opowieści starego Kairu* Mahfuz. Dopiero rok 2007 przynosi następną nowość: przekład *Złodzieja i psów* Mahfuz. Głównym bohaterem jest Said Mahran, złodziej i rewolucjonista (rzecz dzieje się w Egipcie po obaleniu monarchii w 1953 roku). Mahran, wyszedłszy z więzienia, myśli tylko o zemście na żonie, która porzuciła go dla dawnego współnika, i na ludziach uznawanych przez niego za zdrajców jego ideałów. Zemsta oderwanego od rzeczywistości Mahrana, karmiącego się religijnymi sentencjami wypowiedzianymi przez sufickiego szajcha, przeradza się w bezsensowny bunt przeciwko całemu światu i prowadzi do omyłkowego zabójstwa.

W 2008 roku opublikowano czwartą przetłumaczoną na polski powieść Mahfuz, *Rozmowy nad Nilem*. Jej główny bohater, urzędnik Anis Zaki, jest jednym z uczestników spotkań na zacumowanej przy brzegu Nilu barce, na której, paląc zakazany haszysz, można zapomnieć o codziennym życiu i rozczarowującej sytuacji w kraju. Wśród stałych gości, którzy prowadzą mądrzejsze lub głupsze rozmowy – nigdy na poważnie, zawsze unikając odpowiedzialności za słowa – są różni przedstawiciele świata kultury. Gdy oszołomione grono udaje się na samochodową przejażdżkę po pustyni, kierowca na skutek brawury zabija pieszego i za zgodą pasażerów ucieka z miejsca wypadku. Bohaterowie zmuszeni są w końcu stanąć twarzą w twarz z rzeczywistością; ich barka okazuje się fałszywym rajem.

Tenże rok 2008 przyniósł polskie wydanie znanej w świecie powieści Alaa Al Aswany'ego *Kair. Historia pewnej kamienicy*. Powieść przedstawia losy kilku barwnych postaci, ucieleśniających problemy współczesnego Egiptu: jest tu pochodzący z dawnej arystokracji podstarzały birbant Zaki Bej, jest biznesmen wiążący się na swoją zgubę ze światem polityki, redaktor zmuszony do szukania po kryjomu homoseksualnych partnerów oraz syn stróża, który pozbawiony przez swój status społeczny (czyli przez system) możliwości studiowania i ziszczenia miłości do równie ubogiej sąsiadki Busejny – wybiera fundamentalizm i terroryzm, podczas gdy piękna Busejna zostaje kochanką, a później żoną Zaki Beja. Z książki przebija rozczarowanie społeczną i polityczną sytuacją Egiptu: „Ten kraj nie należy do nas” – mówi Busejna.

W pierwszych miesiącach 2009 roku ukazały się w Polsce aż trzy arabskie powieści. Przetłumaczono drugą część trylogii kairskiej Mahfuza, *Kamal. Opowieści starego Kairu*. Akcja tomu toczy się w latach 1924–1927. W tym czasie dorasta i przeciwstawia się As-Sajjidowi syn Kamal, idealista, który wbrew ojcowskiemu życzeniu postanawia studiować nie prawo, lecz pedagogikę, historię i literaturę, by później szokować ojca, pisząc artykuły darwinistyczne. As-Sajjid, nadal prowadzący hulaszczy tryb życia, odkrywa, że syn Jasin idzie w jego ślady, ten wdaje się bowiem w romans z matką swojej narzeczonej, molestuje służącą, a po rozwodzie żeni się z lutnistką, do której zresztą zalecał się i ojciec. Pośród wielu przeciwności losu, jakich doznaje As-Sajjid, jest zasłabnięcie w trakcie hulanki. Powieść kończy się wiadomością o śmierci wodza narodu Sada Zaghlula.

Drugą powieścią wydaną w roku 2009 jest *Namiot Fatimy* egipskiej pisarki Miral at-Tahawi, pochodzącej z rodziny beduińskiej. Książka opowiada o życiu córki wodza plemienia, a jej centralnym tematem jest sytuacja młodej kobiety w tamtejszym świecie, jej podporządkowanie systemowi społecznemu i codziennym trudom życia. Trzecia powieść to *Złoty rydwan*, którego autorką jest Salwa Bakr. Bakr ukazuje kobiety osadzone z różnych powodów w więzieniu, ich losy, popełnione i niepopołnione przestępstwa. Opowiadane przez narratorkę Azizę historie są okazją do przedstawienia sytuacji kobiet we współczesnym Egipcie.

O tłumaczeniu tytułów

W tak krótkim tekście nie można omówić sposobu, w jaki powieści arabskie są tłumaczone na język polski⁵. Można natomiast pokusić się o pewną obserwację dotyczącą tłumaczenia tytułów. Otóż w niemal połowie przypadków tytuł przekładu odbiega wyraźnie od tytułu oryginału. Chodzi tutaj o następujące przekłady: *Dom nie spełnionych marzeń*, *Hamida z zaulka Midakk*, *Opowieści starego Kairu*, *Kamal. Opowieści starego Kairu*, *Kobiety z piasku i mirry*, *Uliczki starego Tunisu* i *Kair. Historia pewnej kamienicy*.

Warto dokonać krótkiego porównania oryginalnych tytułów z ich tłumaczeniami. *Dom nie spełnionych marzeń* to w oryginale *‘Awdat ar-rūḥ*, czyli „Powrót ducha” lub „Powrót duszy”: chodzi tu o ducha egipskiego

⁵ Trzeba jednak zaznaczyć, że przekłady te dokonywane są bezpośrednio z języka oryginału, podczas gdy w tłumaczeniach literatury dawnej i klasycznej zdarzają się przekłady pośrednie, głównie, poprzez angielski i francuski.

patriotyzmu, wskrzeszonego podczas powstania Sada Zaghlula niczym Ozyrys, o którym mówi motto do części drugiej zaczerpnięte ze staroegipskiej *Księgi umarłych*. Tytuł oryginalny ma więc wydźwięk wyraźnie optymistyczny, inaczej niż w polskim przekładzie.

Tytuły trzech powieści Nadżiba Mahfuzza tłumaczonych na język polski to nazwy ulic w starych dzielnicach Kairu. *Hamida z zaułka Midakk* to w oryginale *Zuqāq al-Midaqq*, czyli „Zaułek Midakk”, *Opowieści starego Kairu* to *Bayna ʾl-Qaṣrayn*, czyli „Pomiędzy dwoma pałacami”, a *Kamal. Opowieści starego Kairu* to *Qaṣr aš-Šawq*, czyli „Pałac tęsknoty” lub „Pałac pragnienia”: jest to wskazanie położenia domów zamieszkiwanych przez rodziny odgrywające w trylogii Mahfuzza główne role. Można przypuszczać, że celem zmiany tytułów powieści było uniknięcie nazw, które niewiele mówią polskiemu czytelnikowi. Zapewne dlatego do „zaułka Midakk” dodano imię jego mieszkanki, Hamidy, a w odniesieniu do tomów trylogii zdecydowano się na tytuły, które mają w sobie coś z bajki (*opowieści*), egzotyki temporalnej (*starego*) i przestrzennej (*Kairu*). Co ciekawe, jest to przejaw szerszej tendencji: podobnie przekształcono w przekładzie mało zrozumiałe dla niewtajemniczonego czytelnika tytuły oryginalne *Dār al-Bāšā*, czyli „Domostwo Baszy” (dzielnica Tunisu), i *ʾImārat Ya qūbyān*, czyli „Kamienica Jakobiana” (budynek w Kairze). Pierwszy tytuł przybrał w języku polskim formę *Uliczki starego Tunisu* (powtarza się tu atmosfera egzotyki), a drugi – *Kair. Historia pewnej kamienicy*. Nieznane detale, jak nazwy ulic, budowli, dzielnic, zastąpiono więc tutaj nazwą miasta, którą czytelnik polski powinien znać i która powinna go nakierować na treść książki. W taki sposób egzotyka zostaje przeniesiona na inny poziom: poziom egzotyki bardziej oswojonej.

Inny zabieg polega na dodaniu szczegółu egzotyzującego do tytułu brzmiącego w oryginale neutralnie. Postąpiono tak w stosunku do nieomawianej tutaj noweli-powiadki Jusufa Idrisa *Qāʾ al-madīna*, czyli (dosłownie) „Dno miasta”. Na owo dno zstępuje główny bohater, by odszukać służącą, z której uczynił swoją prywatną nałożnicę. Tytuł polskiego przekładu, *Egipski erotyk*, jest mniej zawoalowany, ale przede wszystkim bardziej egzotyczny: wskazuje czytelnikowi, że opowieść dotyczy odległego świata. O egzotyzacji tytułu w przekładzie można też mówić w przypadku powieści at-Tahawi *Al-ḥibāʾ*, czyli „Namiot”. W polskim tłumaczeniu rozszerzono tytuł do postaci *Namiot Fatimy*, dodając charakterystyczne imię (powtarza tu się sytuacja z *Hamidą z zaułka Midakk*).

Z kolei tytuł powieści Hanan asz-Szajch *Misk al-ġazāl* w dosłownym tłumaczeniu na polski brzmiałby może nazbyt egzotycznie, w każdym razie niejasno i dziwnie: „Piżmo gazeli”, a właściwie „Piżmo piżmowca” (piżmowiec to bezrogi ssak z rodziny jeleniowatych, w języku arabskim zaliczany do *ġazāl*, czyli do gazel). W polskim przekładzie powieść opublikowano jako *Kobiety z piasku i mirry* (podobny tytuł nosi angielskie tłumaczenie Catherine Cobhan: *Women of Sand and Myrrh*).

Zakończenie

Wśród przekładów powieści arabskiej w polskich bibliotekach i księgarniach czytelnik znajdzie sagę napisaną przez egipskiego noblistę, powieści społeczno-obyczajowe, powieści przedstawiające problematykę kobiet oraz okropności wojny i konflikt nowego ze starym, powieści z dużym ładunkiem autobiograficznym ujęte w literacką formę wspomnień z – niełatwego zwykle – dzieciństwa. Nie można więc powiedzieć, że literatura arabska, reprezentowana przez powieść, w Polsce nie istnieje. Na pewno jednak jej obecność i popularność nie są obecnością i popularnością na miarę jej wartości. Bariere, która jest tego przyczyną, niewątpliwie należy – bez względu na jej charakter: ekonomiczny, ideologiczny czy innego rodzaju – przełamywać. Ciężar tego zadania spoczywa, jak się wydaje, na wydawcach: bez nich bowiem kierowani „osobistymi zainteresowaniami” tłumacze, którym nie można zarzucić bezczynności lub braku woli udostępniania literatury arabskiej polskim czytelnikom, będą przekładać teksty do szuflady, a powieść arabska nadal będzie na polskim rynku dobrem niemal nieobecnym.

Bibliografia

- Bielawski J., Kozłowska J., Machut-Meudecka [i.e. Machut-Mendecka] E., Skarżyńska-Bocheńska K. 1989. *Nowa i współczesna literatura arabska 19 i 20 wieku: literatura arabskiego Maghrebu*, Warszawa.
- Dziekan M. 2008. *Recepcja literatury arabskiej w Polsce*, w: *Historia literatury arabskiej*, przeł. A. Gadzała, red. nauk. M. M. Dziekan, Warszawa, 283–296.
- Michalski M. 2009. *Translations of Arabic Literature into Polish (1990–2008)*, w: TBA, Walther, *Translations of Books from Arabic in Four East European Countries after 1989*, <http://www.npage.org/article194.html>, stan z 22.03.2009, 19–30.

- RKP 2007. *Rynek książki w Polsce 2007*, <http://www.institutksiazki.pl/pl,ik,site,9,13,22054.php>, stan z 22.03.2009.
- RWL 2005. *Ruch wydawniczy w liczbach*, http://bn.gov.pl/doc/r_w_2004.pdf, Warszawa.
- Szymańska J. 2000. *Polscy wydawcy przekładów z literatur orientalnych w XX wieku*, Warszawa.
- TBA 2009. *Translations of Books from Arabic in Four East European Countries after 1989*, <http://www.npage.org/article194.html>, stan z 22.03.2009.
- Walther W. 2008. *Historia literatury arabskiej*, przeł. A. Gadzała, red. nauk. M. M. Dziekan, Warszawa.
- Wrona B. 1989. *Literatura arabska w przekładach polskich 1945–1989*, w: Bielawski J., Kozłowska J., Machut-Meudecka [i.e. Machut-Mendecka] E., Skarżyńska-Bocheńska K. 1989. *Nowa i współczesna literatura arabska 19 i 20 wieku: literatura arabskiego Maghrebu*, Warszawa, 652–672.

Chronologiczne zestawienie przekładów powieści arabskich na język polski

Po nazwisku i imieniu autora w formie z polskiego wydania podano ich transkrypcję naukową, kraj pochodzenia autora, lata życia, tytuł przekładu oraz tytuł i datę książkowej publikacji oryginału.

1982

- AL-HAKIM, TAUFİK [Tawfiq al-Ḥakīm] (Egipt, 1898–1987). *Dom nie spełnionych marzeń* [ʿAwdat ar-rūḥ: 1933], przeł. J. Danecki, Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- HUSAJN, TAHA [Ṭahā Ḥusayn] (Egipt, 1889–1973). *Księga dni* [Al-Ayyām: 1929], przeł. J. Bielawski, Warszawa: Pax.
- MAHFUZ, NADŻIB [Naǧīb Maḥfūz] (Egipt, 1911–2006). *Hamida z zaułka Midakk* [Zuqāq al-Midaqq: 1947], przeł. J. Kozłowska, Warszawa: Książka i Wiedza.

1984

- AS SAMMAN, GHADA [Ġāda as-Sammān] (Syria, 1942). *Koszmary Bejrutu* [Kawābīs Bayrūt: 1976], przeł. H. Jankowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

1988

- HABIBI, EMIL [Amīl Ḥabībī] (Palestyna, 1921). *Niezwykłe okoliczności zniknięcia niejakiego Saida Abu an-Nahsa z rodu Optysymistów* [Al-waqāʿiʿ al-ǧarība fi iḥtifāʿ Saʿīd Abī ʾan-Naḥs al-Mutašāʿil: 1974], przeł. H. Jankowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

1989

- MAHFUZ, NADŻIB [Naǧīb Maḥfūz] (Egipt, 1911–2006). *Opowieści starego Kairu* [Bayna ʾal-Qaṣrayn: 1956], przeł. J. Kozłowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

1990

AL-GHITANI, GAMAL [Ġamāl al-Ġīṭānī] (Egipt, 1945-). *Barakat* [Az-Zaynī Barakāt: 1971], przeł. H. Jankowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

1996

ASZ-SZAJCH, HANAN [Ḥanān aš-Šayḥ] (Liban, 1945). *Kobiety z piasku i mirry* [Misk al-ġazāl: 1989], przeł. H. Jankowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

1998

AD-DAIF, RASZID [Rašīd aḍ-Ḍaʿīf] (Liban, 1945-). *Kochany Panie Kawabato* [ʿAzīzī aš-Sayyid Kawābātā: 1995], przeł. E. Machut-Mendecka, Warszawa: Dialog.

1999

AT-TAHIR ABD ALLAH, JAHJA [Yaḥyā aṭ-Ṭāhir ʿAbd Allāh] (Egipt, 1938–1981). *Naszyjnik i bransolety* [Aṭ-ṭawq wa-āl-aswira: 1975], przeł. J. Kozłowska, Warszawa: Dialog.

2000

AL-CHARRAT, EDWARD [Idwār al-Ḥarrāt] (Egipt, 1926). *Wzgórze Apollina* [Ḥiġārat Būbillū: 1992], przeł. J. Kozłowska, Warszawa: Dialog.

2001

NASR, HASAN [Ḥasan Naṣr] (Tunezja, 1937). *Uliczki starego Tunisu* [Dār al-Bāšā: 1994], przeł. J. Kozłowska, Warszawa: Dialog.

2005

MAHFUZ, NADŻIB [Naġīb Maḥfūz] (Egipt, 1911-2006). *Opowieści starego Kairu* [Bayna āl-Qaṣrayn: 1956], wydanie drugie, przeł. J. Kozłowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

2007

MAHFUZ, NADŻIB [Naġīb Maḥfūz] (Egipt, 1911-2006). *Złodziej i psy* [Al-liṣṣ wa-āl-kilāb: 1961], przeł. J. Stepiński, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

2008

AL-ASWANY, ALAA [ʿAlāʾ al-Aswānī] (Egipt, 1957-). *Kair. Historia pewnej kamienicy* [ʿImārat Yaʿqūbyān: 2002], przeł. A. Piotrowska, Warszawa: Capricorn Media Lazar.

MAHFUZ, NADŻIB [Naġīb Maḥfūz] (Egipt, 1911-2006). *Rozmowy nad Nilem* [Ṭartara fawqa ān-Nīl: 1966], przeł. J. Stepiński, Warszawa: Świat Książki-Bertelsmann Media.

2009

AT-TAHAWI, MIRAL [Mīrāl aṭ-Ṭaḥāwī] (Egipt, 1968-). *Namiot Fatimy* [Al-ḥibāʾ: 1996], przeł. I. Szybilska-Fiedorowicz, Sopot: Smak Słowa.

- BAKR, SALWA [Salwà Bakr] (Egipt, 1949-). *Złoty rydwan* [Al-‘araba ad-ḡahabiyya lā taṣ‘ad ilà ās-samā’: 1991], przeł. I. Szybilska-Fiedorowicz, Sopot: Smak Słowa.
- MAHFUZ, NADŻIB [Naǧīb Maḥfūz] (Egipt, 1911-2006). *Kamal. Opowieści starego Kairu* [Qaṣr aš-Šawq: 1957], przeł. J. Kozłowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Almost absent literature: Polish translations of contemporary Arabic novels

The article discusses translation of contemporary Arabic novels into Polish, from 1982 (when the first versions were published) to the present day (2009). Over these years eighteen contemporary Arabic novels, mostly by Egyptian authors, have been rendered into Polish. The study presents statistical data that illustrates the scarcity of Arabic novels published in Polish by comparison with other languages. Moreover, each of the discussed novels is presented briefly, highlighting differences between the novels' original titles and their translations. Appended is the full chronological list of the translations.